

לתולדות יהודי תימן

עוללות היסטוריות

יהודה רצהבי

כתיבת היסטוריה, לשם היסטוריה, לא נודעה בתימן. מאורעות וגזירות לא נמצאו ראויים להעלותם על ספר בידי חכמים וסופרים, כי ראו בהם פורענות משמים על עוונות הדור. הרי מאורעות כאלה, וכיצא בהם, אירעו ויארעו, ומה טעם להשחית זמן על כתיבתם? אם בכל זאת שרדה כרוניקה קצרה על גזירה, הרי כתיבתה נבעה ממניע מוסרי ולא היסטורי. הכותב נתכוון להוכיח את בני הדור למען ימשכו ידם מחטא ועוון ולא ילקו שנית. זכר לאירועים נשתמר לנו בשירים בערבית (קצנד), שנכתבו בלשון ההמון. מחבריהם היו משוררי עם, שחזו את התלאות מבשרם, ורצו להעלות זכרם שנה שנה כל ימי חייהם, כדי להודות לפודם ומושיעם שחילצם מן הצרה. משמתו אנשי הדור וקם דור חדש שלא ידע את המאורע, נעלמו השירים מחיי המעשה ונגנזו בקבצי השירה. דרך משל, על הרעב הגדול של שנות תרס"ג-תרס"ה (1903-1905) שהכחיד כשליש האוכלוסייה, נתחברו שירים. בדור ראשון זימרו אותם בנגינה ובריקוד ובדמעה; בדור שני נשתכחו לחלוטין ויצאו ממעגל השירה והזמרה.

אם נבוא לסקור את הכרוניקות התימניות נמצא, ש"דופי הזמן" לר' יהודה צעדי הוא תוכחה והיסטוריה. שתי הכרוניקות האחרות של המשכילים סעיד ערוסי וחיים חבשוש, בני המאה הי"ט, נכתבו בעקבות מגעם עם חוקרים, יהודים ונכרים, שביקרו בתימן. עמהם נמנה גם הסוחר ר' סלימאן חבשוש, שסקר בקונטרסו "אשכולות מרורות" את הרעב של שנות תרס"ג-תרס"ה. היחיד שנתעורר לכתוב כרוניקה היסטורית, ללא השפעה חיצונית, היה איש האשכולות ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ), שפרנס את דורו ואת הדורות הבאים בחיבורים הקשורים בחיי המעשה.

חוקרי תימן עמדו על חשיבותן של הכרוניקות לתולדות יהודי תימן, התקינון לדפוס ופרסומן בזו אחר זו; עליהן הוסיפו גם בדיקת שירים שנתחברו לזכר מאורעות היסטוריים. הם השכילו לנצל ספרי היסטוריה ערביים-תימניים, במידה שנתפרסמו, ודלו מהם את הידיעות על יהודי תימן הפזורות בהם. עתה, לאחר שנגאל עיקרו שלחומר נותרו פכים קטנים של ידיעות הפזורות בקולופונים, בשטרות ואף בכתבי היד ההיסטוריים הערביים. אלה הן בבחינת לקט ושכחה בשדה ועוללות בכרם. כל אחת כשלעצמה אין משקלה גדול, אבל כשכולן מצטרפות, הן חומר ולבנים העשויים להוסיף נדבכים בבניין ההיסטורי של יהדות תימן. לקט מעין זה עושה אני במחקר שלפנינו. מגמתי היא לעודד אחרים לבלוש בכתבי יד ובכריכותיהם, בשטרות בקולופונים ובשירים, ואף בספרים ערביים,

ולאסוף מתוכם את המעט הנותר. לכשיתמצה הכול או אז יוכל היסטוריון לתת, על יסוד הכול, חיבור למופת על תולדות בני תימן, מאז גלותם מארץ אבותיהם ועד שובם אליה בעליית "על כנפי נשרים".

א. קהילת צנעא במאות ה' והי"ז

ההיסטוריה של יהודי תימן שבידינו סובבת בעיקר על המאות ה"ב ואילך. המאות שלפני כן דלות הן בדיעות, ויש מהן שאין עליהן כלום. על כן, נודעת חשיבות יתירה לכל פירור של אינפורמציה על יהדות תימן במאות אלו.

המקורות ההיסטוריים הערביים דלים ביותר לגבי תולדות יהודי תימן, לבד ממאורעות מכריעים, שנגעו למדינה ולשלטון. סיבת הדבר נעוצה בזולזול שרחשו ליהודי החסות. פעמים שהכרוניקות היהודיות בתימן מאירות מאורעות כלליים בתימן – מעין מלחמות ושנות רעבון – יותר ממקורות ערביים. הרוצה להיווכח בכך ישווה את "תאריך" אלימן לעבד אלאוסע אלאוסעי (קהיר 1928), הנחשב למקור העיקרי של תולדות תימן, לרשימות ההיסטוריות שנכתבו בידי יהודי תימן.

לאחרונה נתפרסם חיבור ערבי נכבד על תולדות העיר צנעא. שם הספר: "תאריך" מדינה צנעא" (מהדורה ג': דמשק 1989). המחבר הוא אחמד בן עבדאללה בן מחמד אלראזי. כיוון שהמחבר חי בצנעא, אין להטיל ספק במהימנות האינפורמציה שבספר. ידיעה אחת הכלולה בו נוגעת ליישוב היהודי בצנעא במאה ה'. הוא מספר כי בשנים 956-957 היה מספר הבתים בצנעא אלף וארבעים ומהם שלושים וחמישה של יהודים (עמ' 163). סטטיסטיקה זו נעשתה בתקופה של מרידות, חורבן והרס בעיר, ומשום כך אינה משקפת את היישוב בעיר בשנים כתיקנן. לשם השוואה מעלה המחבר מפי השמועה את מספר בתי המוסלמים בעיר בשנים סמוכות: בשנת 955 - 6,500; בשנת 964 - 1,800. משני מספרים אלה סביר יותר האחרון, כי אין להעלות על הדעת שתוך תשע שנים, 955-964, יקטן מספר הבתים פי שלושה ויותר. אחוז בתי היהודים בעיר בימי המחבר, שהיה תושב צנעא, הגיע אפוא לשליש אחוז לערך. מתולדות יהודי תימן יודעים אנו כי בזמנים של מצור, רעב ומלחמות, היו מקצת מיהודי העיר ממלטים נפשם ליישובים סמוכים. ואם כי אין המספר משקף נאמנה את המצב העובדתי לאשורו, יש בו ללמד משהו על קהילת צנעא במאה ה'.

אלראזי (עמ' 90) מעתיק מסורת כי ישו ביקר בצנעא והתפלל בה, ובמקום שהתפלל הקימו הנוצרים כנסייה. המחבר מעיד כי בימיו היתה הכנסייה חרבה ומיקומה הוא "מול בית כנסת היהודים הקיימת היום בצנעא". אם מסורת זו נכונה, הרי שהנוצרים והיהודים שלפני האסלאם התגוררו בחבל אחד.

ידיעה מעניינת אחרת נוגעת לגלות מווע. עם גירוש היהודים מצנעא ציווה האמאם

אלמהדי אחמד בן אלחסן להרוס את בית הכנסת של היהודים שבתוככי צנעא. במקומה בנה מסגד הידוע עד היום בשם "מסגד אלג'לא". על כך יש לנו עדות ממקור ערבי־תימני ואף שיר תהילה שכתב מחמד אלסחולי לכבוד האמאם, שקידש את האסלאם והרים את קרנו.¹ עתה נתגלתה עדות נוספת ערבית על מאורע זה, שמחמת חשיבותה נותן אני אותה בתרגום מלא.

בשנת 1090 להגירה (1679) ציווה אלמהדי להגלות את היהודים מעיר צנעא למקום שהכין להם בקאע צנעא. מכרו [היהודים] מבתיהם מה שנמכר והרסו מה שלא נמכר. הוא החריב בית כנסת התפילה שהיה להם שם, וייסד במקומו את המסגד הידוע עתה בשם "מסגד אלג'לא".² אחר כך ציווה האמאם להסיע את היהודים ולהוציאם מתימן בהתאם לחדית' "אכ'רג'ו אליהוד מן גוירה' אלערב".³ אז הוצאו למוזע שבתהאמה. אחר כך הוחזרו כאשר לא הצליח האמאם להביאם למקום מבטחים.⁴

מקטע זה ניתן להסיק כמה מסקנות חשובות: עקירת יהודים מצנעא לקאע אליהוד קדמה לגירושם למוזע; גזירת גלות מוזע שורשה במניע דתי: תחילה הריסת בית הכנסת ובניית מסגד במקומו, אחר כך מזימה לגרש את היהודים מתימן כליל, וכשלב ביניים להעבירם למוזע; החזרתם ממוזע נעשתה משום שהאמאם "לא הצליח להביאם למקום מבטחים". ידיעה אחרונה של מהדיר ספרו של אלג'ראפי עשויה לעניין במיוחד את יהודי צנעא לשעבר: לאחר המהפכה בתימן ב־26 בספטמבר 1962, הוסב השם "קאע אליהוד" ל"קאע אלעלפי".

ב. איגרת חדשה לנגיד תימן חלפון בן מצמון

הגניזה הקהירית וכתה את יהדות תימן בכמה וכמה איגרות חשובות הזורעות אור על תולדותיה בתקופות שהידיעות עליה זעומות וקטועות. בין השאר סיפקה ידיעות עשירות על נגיד ארץ התימן במאות ה"א-ה"ג. אחד מהם הוא חלפון בן מצמון בן יפת (נפטר במרחשון 1172 ומצבת קבורתו עדיין קיימת). האיגרת החדשה הרואה כאן אור לראשונה, מקורה בגניזה וסימנה T-S N.S. 323.2. מלבדה יש בידינו מכתב תודה מעטו על תנחומין

1 ראה מאמרי "גלות מוזע", ספונות ה (תשכ"א), עמ' שמא.

2 ד"ר חסין אלעמרי, מהדיר ספרו של אלראזי, מציין את מקומו כיום: חארה' אלג'לא, צנעא העילית, בצד דרומי־מזרחי שלה.

3 "הוציאו את היהודים מחצי האי הערבי".

4 עבדאללה אלג'ראפי, אלמקתטף מן תאריך' אלימן, בירות 1987, עמ' 235-236.

שנשלחו לו ממצרים במות עליו אביו, והיא נדפסה בידי חוקרה הדגול של הגניזה ש"ד גויטיין ז"ל.⁵ הוא היה בעל ספינה שטבעה בים עם ספינות אחרות; הוא אף מינה בית דין שטיפל בענייניו של יהודי שטבע בים.

האיגרת נכתבה אל סעדיה בן אברהם. כמצוין בסופה, כתב אותה חלפון בעדן במרחשון תס"ו (אתס"ו לשטרות־דתתקטו ליצירה־1155). איגרת הנגיד היא תשובה למכתב ושיר תהילה ששיגר לו סעדיה בן אברהם. דבר זה עולה יפה עם מנהגם של משוררי ימי הביניים לכתוב שיר שבח לפטרונם, וזה שלח להם תרומה נדיבה בתמורתו – כאן שני שקלים – ואף באיגרת שנייה שלח לחזן יחזקאל בן נתן אותו סכום. כנראה שזאת היתה קצבה קבועה של הנגיד לפונים אליו. כמסופר באיגרת שלפנינו, שלח הנגיד לסעדיה בן אברהם את נדבתו בשנת 1154, ועתה, בחשון 1155, הוא מעניק לו שני שקלים.

האיגרת מעוצבת עיצוב ספרותי. בראשה פסוק של ברכת שלום מן המקרא. הפתיחה והחתומה מליציות ופסוקיהן נחרזים זה בזה. עיקרה ויסודה המליצה וההצטעצעות הלשונית. העניינים הפרוזאיים שלששם נכתבה כמעט ומובלעים בה. על תבנית קדומה זו שימרו בני תימן עד הדור האחרון.⁶

ושלום יוסיפו לך⁷

לך יובלון שלומות. מעורבות נעימות. בברכות מתאמות.⁸ אגודות אגורות.⁹ ואלומות אלומות. בגיל והנח¹⁰ רשומות. בחדת תאוה וענוה ורוממות. בחיים ארוכים וחילוף עצמות.¹¹ בשמחות והצלחות עצומות. יכללו¹² ויקומו ויהיו קיימות.¹³ על ראש כזק¹⁴ סעדיה. דורש תעודה. הוגה נחמדה.¹⁵ נאָה בכל מדה. בן כזק מר רב אברהם נע¹⁶ ותנצבֹה. שלומו יגדל. וברכתו תתגדל. תחלה ממעוזיו וחשמליו. וסגוליו ומלוליו.¹⁷ ומדורש שלומו חלפון בירב מצמון ריח¹⁸

- 5 התימנים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 83.
- 6 החלוקה לחרוזים וניקוד מספר תיבות הם מעשי ידי.
- 7 הכותרת שאולה מן הכתוב "כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך" (משלי ג, ב). מגולמת בה כוונה כפולה: תחילה, תפילה לשלומו של סעדיה בן אברהם, שאירעו חולי (ראה גוף האיגרת) וכן ברכת שלום.
- 8 תואמות ושוות זו לזו.
- 9 קשורות ומקובצות.
- 10 והנח – הנחה, נחת.
- 11 וחיוק עצמות (על דרך הכתוב בישעיה נח, יא). ברכות מתאימות לחולה.
- 12 יקובצו יחדיו.
- 13 יתקיימו ויתמלאו.
- 14 כבוד גדולת קדושת – תארי כבוד מקובלים בימי הביניים לאישים נכבדים.
- 15 כינוי לתורה (על פי תהלים יט, יא).
- 16 נוחו עדן, ואולי נחלו [=ינחילו] עדן. ברכת מתים.
- 17 ממעוזיו – כינוי לאלקים; וחשמליו – מלאכי מרום; וסגוליו – ישראל שהם עם סגולה; ומלוליו – התורה שהוגים בה.
- 18 רוח ה' תניחנו – ברכת מתים.

הגיעה אגרתו היקרה ושירתו המאושרה.¹⁹ תרחב בינתו.²⁰ ותתוסף חכמתו לעד. ובינתי²¹ בה. בית נתיבות נצבה.²² עמודיה שבעה חצבה.²³ וראמה ורחבה ונסכה.²⁴ וזכר²⁵ כי הגיע אליו הנישלח מאצלינו בשנה שלאשתקד. וינדע להדר יקרו כי צוינו לו בשני משקלים²⁶ אל הזקן הניכבד ר' יוסף ביר' פתיאן²⁷ זכ' ל²⁸ קבלם מן הניזכר ולו מעטו בעיניו לפי העת והמשאל²⁹ תשוֹעַת צדיקים מ³⁰ מעוֹם בעת צָרה³¹ מאשר לא יכלו רחמיו ולא יתמו חסדיו³² יקום³³ לכל בריה כדי מחסורה. ולכל גויה כדי פרנסתה לקיים נותן לחם לכל בשר וג'³⁴ וירפא חוליו וחולאי בית יש' וייטיב אחריתו³⁵ ואחריתו ואחרית כל ישראל אמן ושלום. ושלום תורתו וחמודיו³⁶ והנלוים אליו יגדל לעד שלום רב. וישע יקרב. מרחשון תסו³⁷ עדן ישועה³⁸

ג. בתי דינין בצנועא

ספרו של ר' עמרם קרח (רע"ק) "סערת תימן" (ירושלים תשמ"ח) נמנה עם ספרי היסוד על יהודי תימן. אחד החידושים שבו הוא רשימת הדיינים (שם, עמ' קעג-קעד), שעמדו

- 19 המאושרה – המיושרה. דהיינו, מושלמת.
- 20 ברכה לכותב השיר.
- 21 ובינתי – ובינתי בה (חוזר לאיגרת). חלפון הגה, כאנשי חטיבתו, את החולם כצירי.
- 22 משלי ח, ב. דהיינו, עומדת בפרשת דרכים, מקום התקבצות הבריות, ומשמיעה את תוכנה.
- 23 שם ט, א. כלומר, יסדה את דבריה על שבע חכמות (ראה פירוש בן עזרא לכתוב).
- 24 זכריה יד, י; יחזקאל מא, ז. שיעורו, תתנשא ותתגדל.
- 25 סיפר (על פי הערבית).
- 26 משקלים – שקלים, בעקבות הערבית "מתקאל".
- 27 שם לא מקובל.
- 28 זכרו לברכה.
- 29 דוחק הזמן והצרכים.
- 30 תהלים לו, לט. רמז שישים בטחונו באלהים, גם לגבי חוליו וגם לגבי מחסורו.
- 31 על דרך הכתוב באיכה ג, כב.
- 32 יקום – יָקָם (כהגיית צירי חולם בפי הכותב). שיעורו: יכונן, יספק.
- 33 תהלים קלו, כה.
- 34 על דרך הכתוב בדברים ח, טו.
- 35 בניו.
- 36 אתסיו לשטרות-1155.
- 37 תפילה לגאולה.

לקהילת צנעא בתקופה שלמעלה ממאתים וחמישים שנה (הת"ן-התש"ו). את רשימתו ייסד ר' עמרם על פרוטוקול בית דין צנעא (אלמסוודה) בשנים אלה. הוא צירף לכל דיין את שנת פטירתו, אך לא רשם את הרכב בתי הדין. מקור נאמן אחר לשמות חברי בית דין ושנות פעולתם הם שטרות ותעודות שיצאו מתחת ידם של דיינים, בעניינים שנתבררו לפנייהם. רובן של תעודות אלו הועתקו בכתבי יד ובספרי דפוס פרטיים של בעלי הדין, בדפים חלקים שבראשם ובסופם (ואין לך מקום משתמר מזה). וזאת לדעת: חתימת דיינים על שטר מאשרת כי בתאריך כתיבת השטר היו בחיים, ועל פי זה אפשר לוודא או לבטל תאריך שקבע רע"ק ברשימתו. על רשימתו של ר' עמרם מוסיף אני כמה שמות דיינים שנתקלתי בהם במסמכים שהיו לנגד עיני מהם בלתי נודעים, ומהם נודעים שנפלה טעות בתאריך פטירתם.

א. בית דין צנעא בשנת אתתע"ג (השכ"ב)³⁸
מעודד בן זכריה; דויד בן מעודד; סעדיה בן יוסף אלמצמוני

ב. בי"ד צנעא בשנת אתתקע"ב (התכ"א)³⁹
"ואלה שמות דייני צנעא זת"ל:⁴⁰ דוד בן אברהם, יוסף בן סעדיה, זכריה בן שלמה, שלם בן יהודה, אברהם בן יוסף הכהן בן זכריה בכ"ר⁴¹ סעדיה בא"מ⁴² זכריה, יהודה בן דוד בן אהרן הלוי⁴³

ג. בי"ד צנעא בשנת אתתקע"ח (התכ"ז)
יוסף בא"מ⁴⁴ סעדיה אללדאני⁴⁵ יש"ל⁴⁶; שלמה בן סעדיה אלמנזלי⁴⁷ יש"ל⁴⁶

ד. בי"ד צנעא בשנת אתתקפ"ט (התל"ח)
אהרן בן דוד הכהן⁴⁵; שלמה בן סעדיה אלמנזלי

ה. בי"ד צנעא בשנת בל"ה (התפ"ד)
מעודד בן שלום; זכריה בן דוד; שלמה בן סעדיה

ו. בי"ד צנעא בשנת בנ"ח (התק"ז)
דוד בן יחיאל [חותר] אב בי"ד⁴⁸; סעדיה בן משה [קטיעי]⁴⁹

38 מתוך ספר המצוות להרמב"ם, כתב יד שהיה ברשות חיים חבשוש ז"ל.

39 מתוך "חמדת ימים" לר' שלם שבזי, שלפי הקולופון הועתק בשנת אתתקע"ב (תכ"א).

40 זכותם תעמוד לנו; זכותם תעמוד לעד.

41 בן כבוד רבנו.

42 בן אבא מארי.

43 מפורטים שישה דיינים, וכנראה שהם שני בתי דין ששימשו בוה אחר זה ולא נרשמו שנות פעולתם.

44 בן אבא מארי.

45 בלתי ידוע.

46 יהי שמו לעולם; יגון שמו לעד.

47 נפטר בשנת ת"ן (1690).

48 על פי שטר משפחתי. 49 שנת פטירתו רשומה תק"ד, וטעות היא.

פינחס בן שלמה [עראקי]⁵⁰

ז. ב"ד צנעא בשנת בע"ד (התקכ"ג)

פינחס בן שלמה; יחיא בן משה [קרואני]

ח. שלם בן עודד בשנת בצ"ז (התקמ"ג)⁵¹

יוסף בן סעדיה בשארי בשנת בל"ו (התפ"ה)⁵²

ד. הבן האובד

יש שמכתבים משמשים מקור לידיעות היסטוריות חשובות. אחד מאלה הוא המכתב הבא שנתגלה בתוך כריכת ספר. הדף קרוע ומטושטש. מצד עניינו זה מכתב אב לבניו. הוא סח להם על המקומות שביקר בהם בחיפושיו אחר בנו האובד יחיא. אין לאחר את זמנו של המכתב מן המאה ה"ט. הוא פותח במטבע המקובל "שלום שלום", אך כיוון שהכותב שרוי בצרה, הוא מוסיף בצדו "והשלום רחוק". הכותב משנה את הכתיב של "קריה" (כפר, יישוב) ל"קריד", על שום קדושת הסיומת של "יה" בסופה.

במכתב מובלעת ידיעה כללית על מצבם הקשה של היהודים באותה שנה. המוות קצר בהם ללא רחם: מהם שמתו במקומות היישוב, מהם היו טרף לחיות במדבריות, ומהם שהמירו דתם. תיאור זה תואם תיאורים מקבילים בתולדות יהודי תימן, של רעב כבד. הצעירים, שכוחם עמם, נטשו את משפחותיהם ונדו לשחר מוזן לעצמם ולבני ביתם, ולא מן הנמנע שהבן האובד היה אחד מאלה. ידיעה אחרת במכתב מספרת על שני יהודים הדרים בלהאב אצל ערבי מאנשי השבטים, ובמשך שנתיים הם עושים אצלו במלאכתם. אשר לגורל הבן אין ידיעה על כך במכתב, וייתכן שהיא כלולה בחלק החסר. למכתב חשיבות גאוגרפית. שני היישובים הנזכרים בו, צאפח ולהאב, אינם כלולים במילון הגאוגרפי של אלמקחפי.⁵³

...שלוֹ והשלוֹ רחוק איך...

...[והרעה] רבתה מבית ומיחוץ אלי מקאם אלאולאד

...[סלי]מאן ועואץ יצו אללדי נערפכִם אן אחנא

...עלא ראיִ אללה בֶּה וראיכִם ואמי אנא

50 לעחים שימש אב בית דין (נפטר בשנת תקי"ז).
 51 רע"ק קובע את שנת פטירתו התקע"ח, אך כיוון שיש בינו לבין סעדיה בן משה הפרש של שבעים ואחת שנה יש להניח שלפנינו שני דיינים בשם פינחס בן שלמה.
 52 רע"ק ציין את שנת פטירתו כשנת התפ"ד (1724), אולם חתום הוא על שטר משנת בל"ו (התפ"ה).
 53 אברהים אחמד אלמקחפי, "מעגים אלמדן ואלקבאיל אלימניה" [=מילון גיאוגרפי של היישובים והשבטים התימניים] (צנעא 1985).

האדאך אליום אלי אב ויום תאני אמסינא חראז ושבתנא
 פי אלמצאר שבת מליחה וסאלנא מן אלולד יחיא ולא אחד
 אדא לנא מנה כבר מן גור אליוד אללדי מאתו נאס מאת פי
 אלקרָא ונאס מאת פי מדברות בין אלעכאש ונאס אכלתה אלקש
 ונאס המיר דתו ובעדא סרנא אלא הוון ומא כלינא קריד־ מן
 קרָא אליוד גמיע ובעד וצלנא אלא קריד־ יקלו להא אלצאפח וקאלו
 לנא אן בה אתנין יוד פי להאב גאלסין ענד קבילי ידבלו להם מקדאר
 סנתין פעומנא אלא להאב וגינא ומא הו אלולד ובעד רגענא אלא
 אלמצמאר ועזמנא אלא חצבאן ובעד עזמנא אלא בני כטאב ובעד עזמנא
 ...סמור(?)... אנא... אליוד ישתגל פמצינא אלא ענדה
 ואסתעלמנא...
 ואדא לנא אמארתה צחית...

תרגום

שלום שלום והשלום רחוק⁵⁴ איך... [הרעה] רבתה מבית ומחוץ.
 לכבוד הבנים... סלימאן ועואץ, ישמרם צורם ויוצרם. מה שיש לנו להודיעכם
 הוא, כי אנחנו... ברצון האל, ברוך הוא, וברצונכם, לנו באותו יום באב. למחרת
 לנו בחראו, ועשינו שבת נאה באלמצמאר. שאלנו על הבן יחיא, ואף אחד לא מסר
 לנו ידיעה עליו, בגלל היהודים הרבים שמתו: מהם ביישובים, ומהם במדבריות
 בין השועלים, ומהם שטרפו אותם חיות רעות. ויש שהמירו דתם.
 אחר זה הלכנו להוון. לא הנחנו יישוב מיישובי היהודים כולם. אחרי כן הגענו
 לכפר, שקוראים לו אלצאפח. סיפרו לנו שיש שני יהודים בלהאב, הדרים אצל
 איש שבט ערבי, ואובסים לו את הבהמות זה שנתיים. ואז נסענו אל להאב, ונוכחנו
 שאין הוא הבן. אחרי זה חזרנו למצמאר ונסענו לחצבאן. ואחר כך נסענו אל בני
 כטאב... הלכנו אליו ושאלנו... והוא נתן לנו סימניו האמיתיים...

ה. מס הגולגולת

השלטון המוסלמי הטיל מס גולגולת (גיזיה) על בני עמים לא-מוסלמים שחיו בצלו. מס
 זה גבוהו כתמורה על בטחון החיים והרכוש, שהשליטים העניקו לנתינים בני חסותם.
 עד כה לא נעשה מחקר מקיף בנושא הגיזיה, שנהג מאז צמיחת האסלאם. אין לנו ידיעה
 כלשהי כיצד התנהלה הגבייה, מי מנה את הגברים שנתחייבו במס, וכיצד נתארגנה
 הגבייה ממאות היישובים הפזורים בכל רחבי תימן. ידיעות ראשונות על כך נשתמרו
 בארבע הזמנות שהודבקו בכריכת ספר. כולן כתובות בעט אחד, בנוסח אחד ובתאריך
 אחד וכל אחת נועדה למנהיג היהודי (עאקל) באותו כפר. המזמין הוא סאלם מנצורה

ותאריך ההזמנה הוא ט' בכסליו בקמ"ב (תקצ"א-1831). קרוב לוודאי שהוא ר' שלום מנצורה, תלמיד חכם שחי בצנעא וחבר חיבורים תורניים (נפטר בשנת 1885). נראה שהוא נשא בתפקיד זה בצעירותו. מכאן שמארגן הגבייה בכל רחבי תימן היה אישיות בולטת, שחי בבירת תימן, ובאמצעות שליח העביר הזמנה בכתב לראשי היישובים היהודיים. ההזמנה כתובה בנוסח מלכותי תקיף. עם קבלת ההזמנה, חייב היה המוזמן להופיע לפני המפקח על המס לאישור מספר חייבי המס ולמסירת הכסף לידי סאלם כהן. הלה ריכז את הגבייה מכל היישובים היהודים שבתימן, והעביר את הכסף לאוצר המלכותי. ארבע ההזמנות נועדו ליישובים הבאים: אלחדף; אלכמים ואלמצואב (צירוף של שני יישובים קטנים); אללכמה; בית אלעגל. ההזמנה מצוינת בקיצור תמציתי בשל התפוצה המרובה של כל היישובים בתימן וההעתקה בכתב יד של כל אחת ואחת.

כיצד קרה שההזמנות לא נשלחו לתעודתן ונשארו בידי המוזמן? אפשר שסמוך לכתיבתן הועבר הגובה המרכזי ממשרתו, או שהתפטר ביוזמתו; התפקיד עבר לאדם אחר, והחילופין חייבו כתיבת הזמנות אחרות.

כיוצא בדבר כפר סעואן, הסמוך לצנעא, שגדלתי בו. יכולני להעיד על דרך גביית המס בכפרי, וממנו כמדומה יש להקיש על הגבייה בכפרים אחרים. שיעור המס היה ריאל אחד לשנה על כל גבר מגיל י"ג ומעלה. עניים שהפרוטה לא היתה מצויה בכיסם לוו מאחרים ופרעו אחר כך את חובם בתשלומין. פעמים שמנהיג הכפר (עאקל) שילם מכיסו בעד מחוסרי יכולת. שליח השלטון היה מגיע לכפר אחת לשנה, מתאכסן בבית הנשיא, ואוכל ושותה בביתו עד לסיום הגבייה; ואז היה בודק את רשימת חייבי המס, נוטל את הכסף ומאשר את התשלום בקבלה. גביית המס עוררה תכופות מחלוקת בין המשלמים לבין הנשיא, ופעמים ריננו אחריו שהוא שולח ידו בכסף הגבייה.

נוסח ההזמנה

לק"י

יצאל עאקל אלחדף צחבת אלרסול יקרר עדד אלרקיב אלגואיה ויחתגר מן תסלים אלגויה אלא סאלם כהן חסב אלראי אלשריף ואלחדר אלתסהיל ואלאגרה בעד אלוצול.

תרגום

לישועתך קויתי ה'

יגיע מנהיג אלחדף בלוויית השליח ויאשר מספר [חייבי מס הגלגולת] שקבע המפקח. ויהיה אחראי (?) למסירת המס לסאלם כהן, בהתאם לרשיון המלכותי. וחלילה להקל ראש בדבר והשכר לאחר שיגיע.

ו. ספריית ר' שלום מנצורה

בגבו של דף ההזמנות לתשלום מס הגזיה הועתקה רשימת ספרים. לפי מספרם, כשלושים ושלושה, ולפי ענייניהם המגוונים, אין ספק שאלה הם ספרים של תלמיד חכם, שתורתו אומנותו. בבתיהם של פשוטי עם מספר הספרים היה מוגבל, והצטמצם בספרי קודש שימושיים: חומש, סידור, חמש מגילות, דיואן שירים וכדומה. מיון הספרים לפי נושאייהם מסתכם כלהלן: מדרש ואגדה – 3; שאלות ותשובות – 7; הרמב"ם, מריה דאתרין בתימן – 6; קבלה – 8; מוסר – 5; שונות – 6.

הגיוון ומספר הפריטים בכל סוג מעיד על עולמו הרוחני של הרב מנצורה, ועל נטיותיו לספרות ישראל לענפיה. פליאה שאין בה זכר לספרים תימניים, מעין תאג', תכלאל ומדרשי תימן, שללא ספק היו ברשותו. אך אפשר שהרשימה הוכנה לצורך בדיקה אם לא חסר דבר באוסף; הואיל וחיבורים תימניים היו בשימוש חוזר, לא ראה טעם לכוללם. רוב הספרים נדפסו בארצות הים התיכון (תורכיה, יוון ואיטליה), אבל מצויים גם ספרים שראו אור בארצות רחוקות. הגיוון הרב של דפוסים מלמד, שתימן לא היתה מנותקת כל כך מן העולם היהודי. לידיו של הרב מנצורה התגלגלו גם כתבי יד לאתימניים מעין "תשובות דר' יצחק"⁵⁵. רשימת ספרים זו לא על הרב מנצורה בלבד היא מלמדת אלא גם על רבנים אחרים בתימן במאה זו.

הרשימה, שהוסדרה בטור אחד בקצה הגיליון, נפגעה בקצה, וההשלמות בסוגריים מרובעים שלי הן. הרשיתי לעצמי, לצורך הבהרה, להוסיף לכל ערך מקום הדפוס ושנת הדפוס. כשיש כמה חיבורים באותו שם, או כשחיבור אחד ראה אור בכמה מדינות, קבעתי את הספר ואת המהדורה לפי ראות עיני.

רשימת הספרים

א. מדרש, אגדה ודרוש

[ד]ברי חפץ – ר' אהרן די טולידו. חמשים דרושים. שאלוניקי תקנ"ח.

[פר]קי ר"א [ר' אליעזר]. ונציה שס"ח.

[תנא] דבי אליהו – אגדה ומדרש. זאלקווא תקנ"ח.

ב. תשובות

בגדי כהונה – ב' עותקים. ר' משולם זלמן ב"ר שלמה הכהן. שו"ת בדיני שולחן ערוך

והלכות על מסכתות בבא מציעא וגטין. פיורדא תקס"ז.

[תשובות] – שו"ת ר' יעקב ב"ר ישראל לבית לוי. ונציה שצ"ב.

[תשובות] – דר' יצחק ר' יצחק לוי ואל. כ"י.⁵⁶

⁵⁵ כיוצא בדבר מצינו אצל ר' יחיא צאלח (מהרי"ץ) המצטט חיבורים כתב יד של חכמי ישראל ומגדירים "כתב יד ירושלמי".

⁵⁶ י"א בן יעקב, אוצר הספרים, וילנא תר"מ, אות ת', עמ' 675 מס' 1038.

פרי הארץ – ר' ישראל מאיר מזרחי. שו"ת על ארבעה טורים. בסופו חיבור על הרמב"ם ומפרשיו. קונסטנטינא תפ"ז.
 [אדמת קודש – משה מזרחי. שו"ת. ב' חלקים. קונשטנטינא תק"ב.
 [מקום שמואל – ר' שמואל ב"ר אלקנה מאלטונה. שו"ת ודינים בשולחן ערוך יורה דעה. אלטונא תצ"ח.
 [שו"ת על ד' טורים – ר' יום טוב צהלון ב"ר עקיבא. בראשו מפתח כסדר הטורים. ונציה תנ"ד.

ג. הרמב"ם
 [מרכבת המשנה – ר' אהרן אלפאנדארי. חיבור על הרמב"ם. אומיר תק"כ.
 [נר מצוה – ג' עותקים – ר' יהודה ב"ר מנחם. כללים על הרמב"ם. ב' חלקים. שאלוניקי תק"ע תקע"א.
 [ספר] המצות להרמב"ם. קונשטנטינא רע"ז.
 [עזיני אברהם – ר' אברהם ב"ר יאודה צפיג. ביאור על הרמב"ם ונושאי כליו על הלכות מעשה הקרבנות. אמסטרדם תקמ"ד.
 [פקדנת המלך – ר' ישראל נחמן ב"ר יוסף דראביטשר. על הרמב"ם. ב' חלקים. ליורנו תקס"ד.
 [פרשת הכסף – ר' שמואל סורנאגה. על הרמב"ם וכסף משנה להלכות עבודה זרה. פירוש וחיידושים. שאלוניקי תקי"ח.
 [שמחת עולם. ג' עותקים – ר' חיים שבתי לאגו. ש"ס וליקוטים על הרמב"ם והראב"ד וכו'. שאלוניקי תקס"א.

ד. קבלה וחסידות
 [אשל אברהם על הזוהר – מרדכי ב"ר יהודה ליב אשכנזי. פירוש מאמרי זוהר וסוד עשר ספירות. פיורדא תס"א.
 [גלא] רוזא – ר' שמואל זאנוויל בער ב"ר מנחם. באורי קבלה על תקיעת שופר, הגדה של פסח להושענא רבה. פאריצק תקנ"ט.
 [דגול מרבבה – ר' רפאל טריביש בן ברוך. פירוש על שיר השירים בדרך פרד"ס. קושט' תק"ג.
 [חשק שלמה. ב' עותקים – ר' שלמה ב"ר יצחק לבית הלוי. פירוש על ישעיה בפשטים ממאמרי רז"ל ומספר הזוהר. שאלוניקי ש"ס.
 [מעין גנים – ר' אליקים ב"ר אברהם מלונדון. קיצור ספר גינת אגוז לר' יוסף גיקטיליא. ברלין (תקס"ג).
 [נועם אלימלך – ר' אלימלך מליזענסק. פשטים בקבלה כסדר התורה. לבוב תקמ"ח.
 ספר הקנה על המצות – ר' אלקנה בן ירוחם בן אביגדור ממשפחת רם. כללי חכמת הקבלה וסודות על התורה והמצות. פאריצק תקמ"ו.

[שערי] אורה – ר' יוסף גיקטיליא. כללי חכמת הקבלה, עשר ספירות וכו'. מנטובה שכ"א.

ה. מוסר

[דו]יד במצודה – ר' דוד חזן. פירוש על פרקי אבות. מצורף ל"קהלת בן דוד", פירוש על קהלת. שאלוניקי תקי"ג.

[וואת] ליהודה – ר' יהודה עייאש. ביאור ענייני השלום ופירוש על פרקי אבות והגדה שלפסח וכו'. זולצבאך תקל"ו.

[חו]בת הלבבות – ר' בחיי ין פקודה. מנטובה שי"ט.

[ספ]ר החינוך – מיוחס לר' אהרן הלוי מברצלונה. דפוס ונציה רפ"ג.

[כד] הקמת מיוחס לר' בחיי ב"ר אשר. דרשות על יסודות האמונה והמצות. קונסטנטינה רע"ה.

ו. שונות

[א]של אברהם. ב' עותקים – ר' אברהם ברודא. חידושים על ארבע מסכתות בתלמוד. פפד"מ תק"ז.

[מ]עה כסף – ר' שלמה מלאך. מפתחות על ילקוט נוי"כ [נביאים וכתובים?]. ליוורנו תקס"ח.

[תו]רה אור – ר' אריה ליב ב"ר יהושע העשיל מסלוצק. דינים וכללי דקדוק. ברלין תק"ה.

[עו]לת תמיד – ר' שמואל ב"ר יוסף. ביאור על שולחן ערוך אורח חיים עד הלכות שבת. אמסטרדם תמ"א.

[מ]שמיע ישועה – דון יצחק אברבנאל. הוכחות שכל נבואות הגאולה הן לעתיד. סאלוניקי רפ"ו.

[מ]שמיע ישועה ג' עותקים. הנ"ל?

ז. סתומים

[פ]רי ירושלים, ואולי: [דב]רי ירושלים.

...ב"ז אותיות.

[אר]חות מוסר.

ז. רצח ר' ברוך בתפישת אנשי הסוד

ר' ברוך ב"ר שמואל, איש צפת, נשלח על ידי עדת הפרושים לתימן, כדי להתחקות אחר עקבות עשרת השבטים, שלפי השמועה חיים חיי חירות אישם בצפון תימן. השליח יצא

מצפת בחשון תקצ"א (אוקטובר 1830) וסופו שנהרג בידי האמאם בשבט תקצ"ד (1834). פרשת שליחותו תוארה בהרחבה בידי ר' יעקב ספיר, שיצא בשליחותו לתימן בשנת תרי"ט (1859).⁵⁷

לאחר הרצח לבש המאורע מעטה מיסטי. מארי יחיא אלאביץ, מקובל מחכמי צנעא, שלווה את ר' ברוך במסעו במדבר, ומפיו שמע ספיר את גלגולי הפרשה, זקף את המאורע להערה משמים: סמאל קיטרג על עוונות ישראל, וכדי לכפר עליהם נבחרו שלושה חכמים מקהילות ישראל כדי ליעשות "הרוגי מלכות" ולכפר על עמם, וחכם ברוך היה אחד מהם. והרי זה מלמדנו כיצד מקובלים מפרשים את הנגלה על דרך הנסתר. ר' דוד גמל, מחכמי צנעא במאה הי"ט, העתיק בין השאר דיואן תימני,⁵⁸ המלווה בהערות שוליים. באחת מהן הוא מספר שמועה מפי ר' יחיא אלאביץ, מלווהו של ר' ברוך:

ידע הנבון מה ששמענו מפי רדר"ץ נר"ו ב' כמהר"ר זכריה אביץ נ"ע וזצ"ל⁵⁹ בסוד מה שאירע לחכם ברוך נ"ע. לפי שהעיר ית' למושב בני משה זת"ל⁶⁰ כי יש ח"ו קטרוג מס"מ⁶¹ לפניו, על עון ח"ו ישראל. לכן ימהרו לשלוח אל ירושלים לשלח משם ג' חכמים אל הארצות כדי להיעשות ג' הרוגי מלוכה. ואז מיהרו ושלחום חרש לאמר, וכולם נהרגו זת"ל וחכם ברוך היה מהם. ואז נתכפר עון ישראל.⁶²

ח. זיקת יהדות תימן לארץ ישראל

דיואן שהועתק בתימן בשנת תרכ"ט (1869), סיפח לו המעתיק בסופו את השיר "אוהיל יום יום אשתאה" לפייטן דוד חסין (1722-1792), בשבח העיר טבריה. בראשו רשם את הכתובת "שירה נאה לעיר הקודש טבריה, מפי חכם שמואל נר"ו [=נצרו רם ונישא]. חכם שמואל היה כנראה שד"ר מארץ ישראל, שביקר בתימן בסביבות שנה זו. ידוע לנו שמואל וזאן, שליח טבריה, שביקר בתימן בשנת תרי"ז (1857).⁶³ ייתכן ששני אלה אחד הם. אם יתברר שהם נבדלים, קרוב לוודאי שהכוונה לאחד מהם. פרט זה מלמד על שני דברים: על חיבת ארץ ישראל, המניעה מעתיק בתימן לרשום שיר בשבח עיר הקודש

57 אבן ספיר, מהדורת א' יערי, ירושלים תשי"א, עמ' ק-קסג.

58 כתב יד ברשות רצון הלוי.

59 ר' דוד רצאבי, נצרו רם ונישא בשם כבוד מורנו הרב רבי זכריה (תרגום עברי של השם יחיא) אביץ נוחו עדן, וזכר צדיק לברכה.

60 יתברך... זכותם תעמוד לנו. בני משה – כינויים של עשרת השבטים.

61 חס ושלום... מסמך מ"ם. והוא סמאל, מלאך רע הממונה על הפשעים והחטאים.

62 דיואן רצון הלוי, עמ' קמח.

63 עיין עליו י' טובי, שבט ועם ח (תש"ח), עמ' 109.

טבריה מפי שליח מארץ ישראל ולצרפו לדיואן תימני; ועל השפעתם של שלוחי ארץ ישראל בקהילות הגולה שביקרו בהן.

ט. חיי משפחה שיתופיים

חיי המשפחה בתימן נתעצבו באורח חיים פטריארכלי יציב ומגובש. הבנים חיו במחיצת האב ועשו עמו באומנותו, וגם לאחר שנישאו דרו עם הוריהם או בקרבתם. האב עמד בראש המשפחה וניהל את ענייניה; האם פיקחה על כלתיה במשק הבית, ואף סייעה להן בגידול הנכדים והנינים. משיתוף זה נהנו הכול, והוא הקל עליהם במידת מה את סבל החיים. וכמובן שגורל השותפות היה תלוי בהבנה הדדית ובשלום הבית בין הצדדים. החתונה היתה כרוכה בהוצאות כבדות של סעודות לקרובים ולקהל המוזמנים במשך כל שבועת ימי המשתה. מן השטר הבא למדים שהשותפות כללה גם את הוצאות החתונה. כותב שורות אלה הכיר בילדותו משפחה ברוכת בנים, שניסתה להמשיך מסורת זו בישראל. הם הצליחו לקנות מגרש ולבנות בו דירות ואף בית כנסת משפחתי, אלא שבגלל הכלות לא הצליחו לנהל קופה משותפת והשותפות התפרקה והצטמצמה בדיוור של "שבת אחים יחדיו".

נוסח השטר

בפנינו אנו העידים חתומי מטה חצר אלא חצרנא שלימאן אבן סעיד אלרחבי וקאל אשהדו עלייא מן אלאן וקנו ממני בלפץ מיעכשו באני מזווג לסעיד אכִי מהאמצע מן שקאי אנא והוא ואבי סעיד רחבי אלמדכור. ואם חס ושלום שי יגרו ביני אנא ואבי סעיד אלמדכור ואכִי פאני מחאסב אכִי סעיד עלא נאצפת מא כסר פי זואגתה. ודאלך אני קבלתי על עצמי וחייבתי עצמי בשלא חייבה אותי תורה וקנה שלימאן אלמדכור עלא דאלך (כ"י בהמ"ל, ענעלאו מס' 3056).

תרגום

בפנינו, אנו העידים חתומי מטה, בא אלינו שלימאן אבן סעיד אלרחבי ואמר: העידו עלי מעכשיו, וקנו ממני כדיבור מעכשיו, שאני משיא את סעיד אחי מהאמצע⁶⁴ של שכר עבודתנו, אני והוא ואבי סעיד רחבי הנזכר. ואם חס ושלום יפול דבר ביני אני ואבי סעיד הנזכר, לבין אחי, הרי אני נושא במחצית מה שהוציא אחי בחתונתו. והנה וכו' וקנה שלימאן הנזכר על זה...⁶⁵

64 דהיינו, מן הקופה המשותפת.

65 כאן נקטע הדף.

י. הרב ותפקידיו

הרב (מארי), הן בכפר והן בעיר, תפש מעמד מרכזי בחברה היהודית. הוא הנהיג את צאן מרעיתו על פי התורה וההלכה, ואף פקח עין על חייהם החברתיים. קשה שבעתיים היה תפקידו של הרב הראשי בתימן, שכן מלבד עול קהילתו, רבץ עליו עולן של כל קהילות תימן. עד כה לא נעשה מחקר מדוקדק על תפקידי הרב למיניהם, מעמדו, משכורתו וקשריו עם הגויים והמלכות. על המשא הכבד הזה למדים אנו ממכתבו של הרב הראשי האחרון ליהדות תימן, ר' יחיא יצחק הלוי, הנושא את התאריך ט' באייר התרס"ז (1907), ונשלח לאחד מידידיו בארץ ישראל. ולא על כותבו בלבד מלמד המכתב אלא גם על אחרים, ששימשו בכתר הרבנות בתימן.

לשון המובאה

...ואתה יודע כי רבו טרדותי עד מאד מאד, אשר לא היה מצבי⁶⁶ למן היום הוסד שופטי ישראל ועד עתה: דיין, סופר, בקשת מלכות⁶⁷ לפעמים, שחיתות ובדיקות,⁶⁸ עול אנשי הכפרים, מכתבים מירושת⁶⁹, ממצרים, מאצטנבול⁷⁰ לפעמים. כללו של⁷¹ ד' מן הבקר עד הערב. שבכל הלילות מעבידים אותי עד ג' ד' שעות.⁷² ובערב ש"ק עד שעה ט'.⁷³ וכל זה בעבור שלא יהיו אויבינו פלילים⁷⁴ ולא יתחלל ש"ש.⁷⁵ לא נתנוני השב רוחי. ואותר אני לבדי. כי מרנן פנו למלאכתם כי לא מצאו פרס...⁷⁶

66 שיעורו: כמצבי.

67 פניות בכתב של יהודים לשלטונות.

68 לצורך פרנסה שימש שוחט ובודק לבהמות שנשחטו יום יום עבר האוכלוסייה היהודית בעיר.

69 מירושלים תבנה ותכונן – באותן שנים התגבשה הקהילה התימנית בירושלים וראשי הקהילה החליפו מכתבים עם הרב הראשי.

70 ממצרים – במצרים קמה קהילה תימנית, שאנשיה היו בעיקר עולים שהשתקעו במצרים בדרכם לארץ ישראל, בשל חסרון כס.

מאצטנבול – בתימן שלטו אז התורכים, והרב הראשי החליף מכתבים, בתוקף הנסיבות, עם השלטונות בתורכיה ועם הרבנות היהודית (החכם באשי) שם.

71 של דבר.

72 מתחילת הלילה.

73 שעתיים-שלוש לפני חשיכה.

74 שלא יפנו יהודים בענייניהם לערכאות של גוים (על דרך הכתוב בדברים לב, לא. "פלילים" – דיינים).

75 שם שמים.

76 מאין שכר לרבנים, מניחים הם את עבודת הציבור ועוסקים במלאכתם.

יא. על המחלוקת בקהילת צנעא בין חסידי הקבלה ומתנגדיה

המחלוקת שפרצה בקהילת צנעא בראשית המאה הכ', בין חסידי הקבלה ומתנגדיה לא היתה כולה לשם שמים. חברו אליה אינטרסים אישיים וחברתיים, והיא גרמה נזק רב לקהילה: גם בשנאת חינום, גם בשחדות לאנשי השלטון ובמאסר אחים; ובעיקר בפגיעה בכבוד היהדות במחנה ישראל ובעיני המוסלמים. עם מות מציתיה, ועם עקירת גולת תימן לארץ, דימינו שהקיץ עליה הקץ, אך טעינו: אמת ששלהבתה דעכה, אולם בערימת אפרה מצויות עדיין גחלים לוחשות, ויש הנופחים בהן מפעם לפעם ומנסים ללבותן. משכילי הדרדעים ייחדו מדור לחקר הפרשה בקובץ שבותי תימן⁷⁷ והאירוה מנקודת ראות שלהם. על התעודות שראו אור מוסיף אני מכתב, שנתגלגל לידי לאחרונה, ויש בו מעין השלמה לתמונה. זוהי טיוטה של מכתב שכתב ראש פלג חסידי הקבלה, הרב הראשי של יהדות תימן, ר' יחיא יצחק הלוי, ושיגר אותו לירידו בארץ ישראל בכ"ה באדר.⁷⁸ התיקונים והמחיקות שבמכתב מעידים שהוא נוסח ראשון של טיוטה. אני מפרסם אותו כלשונו, בשל העובדות הכלולות בו. הרשיתי לעצמי להשמיט כינויי הגנאי בלבד, להחליפם בלשון אחר משלי שקבעתיו בסוגריים מרובעים. כמובן, שבעלי המחלוקת משני המחנות נוגעים בדבר, וכך יש להתייחס לדבריהם.

גוף המכתב

...כבר הודעתך במכתבי הקודם את אשר נעשה; ורק נשאר לי להודיעך מה שנעשה

אח"ך [אחר כך]. והוא כי מורשים שלנו הלכו אצל מעלת האימאם יחיא יר"ה

[=ירום הודו] בתביעת [המחנה השני].⁷⁹

שלוחי [המחנה השני] טענו טענותם, ככל אשר הודעתך את אשר טענו בראשונה.

שני הצדדים התעכבו אצל האימאם יר"ה זה כחדש ימים.⁸⁰ והוא שלח מכתב אל

השופט אלסייד יחיא⁸¹ שבפה צנעא. ושלח לנו אלסייד [הנוזכר] לבוא אליו עם

הצד השני. אני ביררתי את הר"ר אהרן הכהן⁸² והר"י עמרם קרח⁸³ והר"י אברהם

בדיחי⁸⁴ והר"י סעיד אלעזירי⁸⁵ והר"י סאלם אלגמל הי"ו [=ה' ישמרם ויחיים] והצד

השני ביררו את יחיא אלקאפח⁸⁶ ויחיא אלאביץ⁸⁷ ושלוש [מהצד השני] עמהם.

77 תלאביב תש"ה, עמ' 166-231.

78 השנה לא צוינה, ויש לשערה לשנת תרע"ג.

79 דהיינו, מתנגדי הקבלה תבעו לדין את חסידי הקבלה.

80 כלומר, הדיון בפני האימאם ארך חודש ימים.

81 שמו המלא: יחיא בן מחמד בן עבאס.

82 עסקן וחזן, חבר בית דין (נפטר בשנת תרצ"ד).

83 חוקר וסופר, מזכיר הקהילה.

84 מגדולי התורה, ניהל את ההקדשות בקהילה שנים רבות.

85 חזן ומקובל.

86 מייסד תנועת דורדעה. מגדולי התורה בדור האחרון (נפטר תרצ"ב).

87 צורף-אמן ותלמיד חכם מובהק.

השופט הנו' קרא את המכתב השלוח אליו מאת האימאם יר"ה. סגנונו⁸⁸ כי שני הצדדים אשר שם נתרצו ללכת על פי מה שנעשה ונסדר ונכתב בחו[דש] תמוז העבר שלא ישנו דבר ממנהגי אבותינו הקדושים, והבל לא יפצה פיהם להוציא דבה על שום ספרי קודש וכו'. והשופט הנו' הוא ישמע ממנו מה שנאמר ויחזיר תשובה לאימאם יר"ה.

תשובתנו באחת היתה, כי חפצנו ורצוננו רק לצאת ולבוא⁸⁹ בעקבות אבותינו, אשר האמת היתה נר לרגלם ואור לנתיבותם. וכי יודעים אנו באמו"ץ [=באמת וצדק] שכל ספרי חז"ל אין בהם נפתל ח"ו [=חס ושלום] כו' וכו'. שני המורים יחיא אלקאפח ויחיא אביץ הנ"ל ושלוש תלמידיהם השיבו כי ס[פר] הזוהר וכו' מזויפים, והם היפך עיקרי הדת, ודרכיהם דרכי מינות וכפירה, כי הם מגשימים וכו' ומשתפים וכו'... והם מקבלים עליהם את אשר יאמר האימאם להכריע בזה.

לשמע... זאת רעדה אחזתנו ואמרנו כי כבר באה תשובה מחו"ר עיה"ק ירושת"ו וארה"ק,⁹⁰ מפורש האמת ובה לאמתו כי ס' הוזה"ק [=הזוהר הקדוש] קדוש הוא, וכל ס[פרי] חז"ל כולם קדושים, אין בהם ח"ו [=חס ושלום] נפתל וכו', וכולם מרועה אחד ניתנו. השיבו שני המורים הנו' כי הרב יחיא יצחק הוא שלח דבר השאלה אל מעט העוסקים בספרים הנו[כריס]. אמנם רוב חו"ר עיה"ק ירושת"ו וארה"ק⁹¹ אין מודים בהם ואין עוסקים בהם כ"ו [=כלל ועיקר] וכו'. השופט אלסייד הנו' כתב תשובות שני הצדדין והודיע הכל אל האימאם יר"ה ע"י מכתב.

בשבוע זה בא משפט חרוץ מאת מעלת האימאם יחיא יר"ה. סגנונו⁸⁸ כי על כמה דברי טענתם על ס' הזוהר וכו' פתח להם כ"ד ספרים מתורגמים בלשון ערבי⁹² וקרא כמה דברים מהמקראות המגשימים ובפרט בשיר השירים וכו'. וכה אמר להם: הסו, כי לא להזכיר עוד טענותיכם. והנה נמצא שס' הזוהר הוא כלשון המקרא, וכל תורתכם כן היא. ובמה שילמוד יחיא יצחק מוכרחים אתם ללמוד וכו' ע"י מעכל"ד⁹² עד בתימן להכחיש את הידוע לאמר כי לא היה ולא נברא, ולא מאתם יצא שום דבר בסערות תימן, למען נקות אותם לעיני עם בני הרחוקים ממקום המעשה. אני לתומי אמרתי להם כי עד היום לא גליתי שום דבר לא לעיה"ק ת"ו,

88 במשמעות תוכנו, סיכום.

89 דהיינו, להתנהג, לפעול.

90 מחכמי ורבי עיר הקודש, ירושלים תיבנה ותיכונן, וארץ הקודש.

91 דומה שזאת היא מהדורה ערבית של התנ"ך בהוצאת המיסיון.

92 הלשון מנוגם.

ולא לכפרים וערי תימן. רק באתי בשאלה במכתב לעיה"ק ירוש"ת וקבלתי תשובה מכבוד הרבנים העי"א.⁹³

שני המורים ותלמידיהם בתחבולות עושים לבקש להם נקיון מבחוץ. מצדי אני אינני אחראי בזה שהדבר נתפרסם ע"י זולתי. ואחתום בברכה ושלום לך ידידי בפרט ולכל רבני עיה"ק ירושת"ו⁹⁴ בכלל. כולם יעמדו על הברכה. זכות הרשב"י יגן עליהם ועל כל ישראל, ובתוכם גם אני איש ימיני.⁹⁴

93 ה' עליהם יחיו אמן.

94 ראשי תיבות כינויו של הרב הראשי: יחיא משה יצחק, נרו יאיר. בכינוי זה צפונה גם התייחסותו לבני תימן.